

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԾԱԳՈՒՄԸ
ՄԱՐ-ՍԱԲԱՅԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

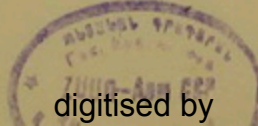
Ա.

1.— Մար-Սաբայի Վանքին Տեղագրութիւնը.

Մեր պատմագրական աշխատանքներուն առիթով ծանօթացած էինք որ, ի հնուն, Մար-Սաբայի վանքին մէջ գոյութիւն ունեցած է Հայ Միաբանութիւն մը: Այս մասին մեր պատմական տեղեկութիւններն ու յիշատակարանները հազարէ յառաջ, փափաքեցանք գաղափար մը կապել այդ վանքին մասին, տեղագրական և պատմական տեսակէտով. ուստի, այս նպատակաւ, Սեպտ. 23'ին, Բեթղէհէմի մեր տեսուչ Տ. Աշոտ վարդապետի և տեղւոյն ուսուցիչ Պ. Յակոբի հետ, զէպի Մար-Սաբա ճամբորդութիւն մը ուղեցինք կատարել: Բեթղէհէմէն երկու քուէս ժամ պէտք էր ձեռքով ճամբորդել զժուարին ճանապարհէ մը, որուն անընդհատ ելեւէջները մինչև Մար-Սաբա, ճամբորդի մը համար քաւական յոգնեցուցիչ էին: Մար-Սաբա, Բեթղէհէմէն զէպի Արեւելք, 2,30 ժամ հեռավորութիւն ունի, Մեռեալ ծովէն ալ, զէպի արեւմուտք, 1,30 ժամ: Որոշեալ ժամուն հասանք Մար-Սաբա, որուն համառօտ տեղագրականը ընելէ յառաջ, պէտք է որ անոր հիմնադրին նկատմամբ քանի մը պատմական տեղեկութիւններ տանք: Մար-Սաբա կապողովկացի էր, ծնած է 439'ին, և Երուսաղէմ կ'իւրացէր 456'ին, երիտասարդութեան սկիզբը. քիչ ժամանակ ետքը կը ներկայանայ համարաւոր անապատական Եւթիմիոսի և անոր յանձնարարութեամբ կը մտնէ Թեոկտիստի մերձակայ վանքը և կը հաստատուի հոն: Մար-Սաբայի կենսագրութիւնը, 556'ին, զրած է իր աշակերտը, Սկիւթուպոլսեցի Կիրեղ կրօնաւոր: Սկիւթուպոլսեցին ստուգապատում պատմիչն է Երուսաղէմի Մեծ-Անապատին ա'յն հոյակապ վանականաց, որ Դրդ

և Երդ Դարերուն կարեւոր դեր մը կատարեցին Երուսաղէմի և շրջակայից կրօնական և եկեղեցական կեանքին մէջ. ան ո'չ միայն Եւթիմիոսի և Մար-Սաբայի նրման մեծ դէմքերու կեանքը ուրուագծած է, այլ նաև պատկերացուցած է իր ապրած դարուն դաւարանական վէճերը և վանական յարաբերութիւնները, շահեկան տեսութիւններով. այդ պատճառաւ ձեռնհասներ Սկիւթուպոլսեցին նմանցուցած են Պլուտարքոսին: Այս սիւնակները չեն ներեր Կիրեղի զրած կենսագրութեան բոլոր մասերը ծանօթացնելու, որուն յունարէն բնագրէն զատ կը գտնուի նաև Լատիներէն թարգմանութիւնը, հին տպագրութեամբ: Սկիւթուպոլսեցիին համաձայն, Մար-Սաբա վերջապէս իր գատարակութիւնը կ'ընդունի Եւթիմիոսի վանքին մէջ, և մեծ համբաւ կ'ստանայ իր սրբակեց վարքին, բնական ու յիմուքեան և անխոնջ դործունէութեան պատճառաւ. տարիքին կատարելութեամբն՝ ան կ'ըլլայ մեծ կալմակերպիչ մը Երուսաղէմի Անապատին և զեկավար մը հազարաւոր անապատականաց: Ս. Քաղաքի պատրիարքները մասնաւոր համակրանք մը կը տածեն անոր հանդէպ և կը յանձնեն անոր զանազան առաքելութիւններ: Բացի իր մասնաւոր վանքէն, զոր շինած է 483'ին, քառասունհինգ տարեկանին, կը հիմնէ նաև ուրիշ եկեղեցիներ, այլ և այլ առիթներով, ինչպէս կը վկայեն մեր Յայտաւորքը և պատմիչներ: Իր ըստացած կայսերական առատաձեռնութիւններն ու մասնաւոր նպաստները կը յատկացնէր միմիայն աղքատաց և եկեղեցիներու շինութեան. անոր հրաշակերտ մեծ վանքը, որ մինչև այժմ գոյութիւն ունի, կը մնայ իրը հոյակապ կոթող մը՝ հիմնադրին եկեղեցանուէր կեանքին և անխոնջ դործունէութեան, ինչպէս նաև անոր արտակարգ ազդեցութեան, որ կը տարածուէր մինչև Բիւզանդական արքունիքը:

Բախտն ունեցանք նոյն անապատաւուն ծերունիին հիւնաւորց վանքին այցելութիւն մը տալու. հիացումով դիտեցինք և քննեցինք նոյն փառաւոր հաստատութեան ամէն կողմերը. վանքը՝ հոյակապօրէն՝ և լայնանիւտ բերդի մը նման նստած է մեծազանգուած ժայռի մը գագաթը. լայնշի մասերով իրը աշտարակ կը

բարձրանայ կեդրոնի Չորին՝ վրայ՝ վանքին երկաթեայ դուռը չմտած հանդիպակաց կողմը կը տեսնուի Կանանց Աշտարակը սուած բերդանման շէնքը, ուր կը հիւրընկալուին կին ուխտաւորները, վասնզի Մար-Սարայի վանքը հինէն ի վեր արդիւնաւոր է ընդունիլ կին ուխտաւորները։ Երկաթեայ դրան քովն ի վեր շինուած է Եւրոպեայ Աշտարակը, ի յիշատակ Եւրոպեայ թագուհիին՝ Եւթիմիոսի տուած այցելութեան. ունի եկեղեցի մը յանուն Ս. Սիմէոն Սիւնակեացին և կը ծառայէ իբր գիտանոց մը վանքի դռնապանին համար։ Երկաթեայ դռնէն՝ կրկնակի աստիճաններով կը հասնինք դաւիթ մը, ուր կայ ութանկիւնի գմբէթաւոր փոքրիկ շէնք մը։ Այս շէնքին ներքին մասը գեղեցիկ դարդարանքներ ունի և նորակերտ պատկերներ. հոս է Մար-Սարայի զետեմանը և ճապանը, որուն վրայ քանդակուած է յիշատակարան մը. այժմ Սրբոյն մարմինը հոն էի դառնալով, վասնզի փոխադրուած է Վենետիկ, ինչպէս կը վկայէ Պարոնիոս իր յայտնաբերքին մէջ։ Մար-Սարայի գերեզմանին հիւսիսային արեւելեան կողմն է Ս. Նիկողայոսի Մատուռը, ժայռի մը մէջ փորուած և յատակը մոզայիք. երկաթաթել վանդակի մը ետեւ, ինչպէս նաև մասնաւոր երկու փայտէ սնտուկներու մէջ, հոս ցուցադրուած էին կուտակուած դանակներն ա՛յն վանական քառասուն վկաներուն, որ նահատակուած են էրդ դարուն, Պարսից արշաւանքին ժամանակ։ Նոյն մատրան աջ կողմը կայ չափահասներու յատուկ մարմարեայ մեծ աւազան մը։ Մեզ առաջնորդող փոխ տեսչին բացատրութեան համաձայն, Մար-Սարան այս մատուռն յատկացուցած էր Հայ միաբաններուն՝ ժամերգութեան և պատարագի համար։ Գաւիթին արեւելեան կողմը կը բարձրանայ վանքին խաչաձև եկեղեցին, որուն գմբէթը հաստատուած է մեծադանդուած կամարներու վրայ. գմբէթը սիւներ չունի. միայն հարաւային և հիւսիսային պատերուն մէջ շինուած են կամարներուն իբր յենարան՝ հնգական սիւներ, որ եկեղեցւոյ արտաքին կողմէն ալ կ'երևան լայնանիւտ շինուածքներով։ Այս գեղատեսիլ եկեղեցին, որուն երկարութիւնն է 24 մէթր և լայնութիւնը 9 մէթր, ծածկուած է որմանը-

կարներով, որոնցմէ ոմանք չափ հին, ոմանք ալ շինուած 1865-ին։ Դասը կոնքէն (nef) բաժնող մասը ունի ոսկեզօծ փայտէ ճարտար քանդակադրժութիւններ. եկեղեցւոյն ճարտարապետական կառուցուածքը արժանի է գնահատութեան։ Այս եկեղեցիին հիւսիսային դռնէն դուրս ելնելով աստիճանէ մը վեր ելանք գէպի տանիք, որ 150 մէթրէ աւելի բարձրութիւն ունեցող կիրճի մը չորցած հեղեղատին վրայ կը ծոխ։ Չորին միւս կողմը քարամայրին մէջ կը տեսնուին Երդ և Զրդ դարուց ճգնաւորներու բնակած բազմաթիւ այրերուն բացուածքները։ Այցելեցինք նաև Յովհաննէս Դամասկացի նշանաւոր վարդապետին գմբէթազարդ և յատակը մոզայիք մատուռը, նախապէս քարայր մը, ուր ան ապրած էր Ըրդ դարուն, և հոն ցոյց տըւին մեզ անոր գերեզմանը։ Ոմանց ըսածին նայելով՝ Դամասկացիին մարմինը փոխադրուած է Մոսկուա։ Յետոյ երկու հարիւր աստիճաններէ վար իջանք, գէպի հեղեղատը, ուր Մար-Սարա սառնորակ ջուր մը բղխեցուցած է. ջուրը ահագին ապառաժէ մը կաթկթելով այլ և այլ տեղերէն՝ կը լեցնէ երկու փոքր աւազաններն և աւելորդը դուրս կը հոսի ճամբորդներուն համար։ Զախէն կը տեսնուի ա՛յն հնամենի արմաւենին գոր Մար-Սարան իր ձեռքովն տնկած է ժայռի մը պատուանձքին մէջ, անկորից են անոր արմաւենը. աւանդաբար կը պատմուի թէ երբ ծառը կը չորնոր ուրիշ մը կը ծլէր անոր արմատէն։ Փափաքեցանք այցելել Մար-Սարայի բուն իսկ ճգնարանը. կեդրոնական դաւիթէն աստիճանով մը իջանք փոքրիկ պարտէզ մը, ուրկէ բարձրանալով տանիք՝ հասանք Մար-Սարայի մատուռը, ամբողջութեամբ փորուած ժայռի մը մէջ։ Դուռ մը որ կը բացուի մատրան անջրպետին մէջ, հաղորդակցութիւն ունի ա՛յն քարայրին հետ, ուր Մար-Սարան կէս դարու միջոց անցուցած է իր ժամանակը աղօթքով և մեծ խտակրթութեամբ։ Այս քարայրին հետ կապակցութիւն ունի սիրուն աւանդալէպը ա՛յն տօրածին, որ երկար տարիներ բրնակակից եղած է Մար-Սարայի, որուն մէկ մեծագիր նկարը՝ առիւծին հետ միասին, ճգնարանին դրան վրայ գետեղուած է։ Ըգնարանին իբր առաստաղ կը ծառայեն

իրարու վրայ դրուած վիթխարի քարեր, յատակն ալ ամբողջութեամբ մոզայիք: Աւարտելով մեր այցելութիւնը, շնորհակալութիւն յայտնեցինք մեզ առաջնորդող տեսչին և ասպնջական վանականներուն, եւ երեք ժամ միայն մնալով, Տէյր Տօղի վանքն ալ հանդիպելէ յետոյ, վերադարձանք Բեթղեհէմ: Մեր առած տեղեկութեան նաշելով Մար-Սարայի միաբանութիւնը պատերազմէն առաջ կը բաղկանար 70 վանականներէ, ներկայիս անոնց թիւն է 30: Իրենց տարեկան ծախքն է 500 ոսկի, որ կը հայթայթուի վանքին ձիթատաններէն և այգիներէն: Իրենք սակաւապէտ են և աշխատաւոր. բնաւ միս չեն ուտեր, կը զոհանան ձկնեղէնով և բանջարեղէնով. հացը իրենք կը պատրաստեն զուտ ցորենէ: Վանքին 700 հատորի չափ ձեռագրերն փոխադրուած են Յունաց երուսաղէմի պատրիարքարանի մատենադարանը:

2. — Մար-Սարայի Վանքին Պատմութիւնը

Ըստ Մարինոսի, Կիւրեղ Ակիւթուպոսեցիին գրածին նայելով՝ Մար-Սարա այս վանքը շինած է Յուստինոս կայսեր նիւթական օժանդակութեամբը, ինչպէս որ կը հասկցուի նոյն կայսեր գրած մէկ նամակէն՝ ուղղեալ առ Եպիսկոպոսն զաւառին, շրջակայ թշնամիներէն զերծ մընալու համար. վանքը շինուած է բերդի նման, ըստ յանձնարարութեան կայսեր: Նոյն իսկ Մար-Սարայի օրով, այս վանքին մէջ կ'ապրէին բազմաթիւ անապատականներ, որոց գլխաւոր բնակարաններն էին մերձակայ ձորակին փապարները. երկաթի մը ծայրով շատ զիւրին էր փխրել ժայռը և շինել բնակարաններն, որ մինչև ցայսօր կը մնան, ինչպէս ըսինք: Կ'ըսուի թէ այստեղ բնակած են մինչև 10,000 վանականներ, որ կ'ապրէին իրենց ձեռական աշխատութեամբ: Դարձեալ, ըստ Մարինոսի, այս վանքին մէջ ընծիւղած են Սարայցիի, Կիւրեղացիի, Եսեքեմեմի և Դամասկացիի, նոյն իսկ Ոսկերեան, որ իբր թէ իր մէկ գրքին մէջ նշանակած է այս պարագան: Սարայի վանքը՝ իսկզբանէ ևնթակայ էր զբացիներուն յարձակմանց: Էրզրաբու սկիզբն ալ պարսիկներն հիմնադար

տակ կործանեցին զայն: Յիշատակութիւն մը չունինք թէ Խաչակիրք ժամանակ ունեցան վերականգնելու այս վանքը: Մեր երուսաղէմացի Յովհաննէս Եպիսկոպոսը (Հաննէ) իր պատմութեան մէջ (էջ 282) կը գրէ թէ Կիւ Մանուէլ Թադաւորը վերանորոգած է զայն պարիսպներով, աշտարակներով և խուցերով, և ան կը թուէ ութը եկեղեցիներ նոյն վանքին մէջ: Պատմութենէ յայտնի է թէ Կիւ Մանուէլ (1143-1180) քաղաքական նկատումներով սերտ յարաբերութեան մէջ էր երուսաղէմի լատին թադաւորին և կղերին հետ, և թէ անոնց կ'ընծայէր նիւթական և բարոյական օժանդակութիւն Բեթղեհէմի Ս. Մընընդեան եկեղեցոյն վերանորոգութեան առթիւ, ինչպէս կը վկայէ նոյն եկեղեցոյն մէջ գտնուած լատիններէն յիշատակարան մը. այս պատճառով, հաւանական է որ նոյն կայսրն վերաշինած ըլլայ Մար-Սարայի վանքը: Դարձեալ, ըստ Մարինոսի, կը հասկցուի թէ ժամանակ մը Մար-Սարա վանքը սեփականութիւնը եղած է յունադաւան Վրացոց, որոնք ԺԴրդ զարուն վերջերը, զբացիներուն յարձակումներէն ձանձրանալով՝ ծախեցին զայն Սեբեպերուն, և վերջիններս ալ աւերեալ տեղերը նորոգեցին և կը պահպանէին վանքը, բայց Սեբեպ տէրութեան անկման հետեանքով չկրցին մշտապէս զմայրել Վրացիներու թշնամութեանց: Սուլթան Սէլիմի գրաւումէն յետոյ, ինչպէս կը գրեն պատմիչք, 1570'ին նոր կուսակալ մը կը հասնի երուսաղէմ, Մար-Սարայի հազարի չափ կրօնաւորները՝ ընծաներով շնորհաւորութեան կուգան կուսակալին և կը խնդրեն անոր պաշտպանութիւնը. կուսակալը կ'ընդունի ընծաները, բայց այդ բազմաթիւ կրօնաւորներուն՝ Մար-Սարայի բերդանման վանքին մէջ բնակութիւնը տէրութեան շահուց իբր թէ հակառակ գտնելով՝ կը հրամայէ եէնիշէրներուն որ անոնց միայն երեսունը վերադարձնեն և մնացեալներ մահացնեն: Մինչև 1639 Սեբեպ որդ իրաւունքներ ունէին Ս. Տեղեաց մէջ, և տակաւին իրենց ձեռք կը մնար Մար-Սարայի վանքը: Նոյն թուականէն քանի մը տարի առաջ անոնք շատ աշխատեցան ի հոգեւորս անկախ ըլլալ յոյն պատրիարքարանէն, 1634'ին թէ և ձեռք

բերին կրօնական անկախութիւն, բայց իրենց վանքերը 54,000 դահեկանի պարտքի տակ ինկած և զրաւի դրուած էին. և Մար-Սարան ալ աւերակ վիճակ մը ունէր: Սերպերը ճարահատեալ ուզեցին ծախել իրենց գրաւի դրուած վանքերը և պարտքերն ինչպէս հատուցանել: Քրիստոնեայ ազգերը իմանալով Սերպերուն նպատակը՝ ուզեցին ծախու առնուլ անոնց վանքերը: Յունաց Պատրիարքարանը սակայն, ինչպէս որ կը պատմէ Աստուածատուր Եպիսկոպոս Արաբացի պատմիչէ առնելով, ամէն գնով աշխատեցաւ Սերպերուն վանքերը սեփականել՝ վճարելով պարտոց ամբողջ գումարը պետական անվճար տրոց հետ միասին: Այս գումարին հայթայթումը ձեռք բերուած է գլխաւորապէս ի Ռումանիա և յնդկադոս և ահա այս կերպով Յոյն Պատրիարքարանը տէր եղած է Մար-Սարայի վանքին (Տե՛ս «Ժամանակագրական Պատմութիւն Երուսաղէմի». Հատ. Ա. էջ 322-24): Յաջորդով՝ Հայ Միաբանութեան մը ծագումը Մար-Սարայի վանքին մէջ:

(Շար.) ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ՀԱՌԵՐՈՒՆ ՄԵԿ ՆՈՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Շար. ՍԻՈՆ ԹԻԼ 11. 343 էջ

Տպագիրը

Ձեռագիրը

— » — »	38	և ոչ այս միայն փոխորէն	և ոչ աստ միայն զոր...
— » 55 »	30	ի տեսս երթաս հիւանդին	ի տես հիւանդաց երթաս
2. » 57 »	6-7	զսկիզբն իրացն երեւցուցանէ... վարուք	զսկիզբն ցուցանէ... վարուց
— » — »	14	պատարագաց ընծայից	պատարագաց ծախից
— » — »	19	զանօգուտն	զանաւազն
— » — »	24	»	»
— » — »	25	և թէ ընկալայց	միթէ ընկալայց
— » 58 »	1-2	զանօգուտն... մատուցեն	զանաւազն զենուցուն
— » — »	6	առանց օրինացն	առանց աւրինակացն
— » — »	7	հանդերձ օրինօքն	հանդերձ աւրինակաւք
— » — »	7-8	զի որ ի չնորհացն որ ի հնումն էին՝ ոչ էին վայելեալք	զի եթէ ի հնումն որ ի Քրիստոսի շընորհացս չէին վայելեալ
— » — »	33, 36, 37	փոխորէն	փոխարէն (եւթ+ աւթ)
— » — »	տալ մարմնոյդ	տուր մարմնոյդ	տուր մարմնաւորացն
— » — »	3-4	արդ ահա զմի օրն չարկանես տալ հոգեւորացն և հոգւոյդ ի կոչունս	և զոր հոգեւորացն նուիրես՝ տուր հոգւոյդ և հոգեւորացն. և մի՛ մուծանելով զազգականս և զմեծատունս և զմարմնաւոր սիրելիսն ի հոգւոյդ և ի հոգեւորացն կոչունս: սպասելով (°)
— » — »	13	սպասաւորելով	նոցա աշտուկով, զնոսա պատուելով,
— » — »	14-15	նոյն աշտուկովն զնոսա, զնոքօք շրջելովն, զնոսա ի վեր մատուցանելով...	զնոքաւք զբաղելով (զբաղնելով)... Կէտէ. բազում ևս այլ զբաղանաւք զնոքաւք զայցես